

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΑΝΩΝ ΚΑΙ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Πηγές για την επανάσταση των Σφακιανών στα 1770 κατά της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γνωρίζαμε έως τώρα δύο μονάχα: τὸ τραγούδι τοῦ Μάρμπα-Παντζελιού για τὸν Δασκαλογιάννη καὶ τὶς γραπτὲς ἢ προφορικὲς παραδόσεις ποὺ χρησιμοποίησε στὴν «Ἱστορία τῶν Σφακίων» ὁ Γρηγόριος Παπαδοπετράκης. Οἱ πηγὲς ὅμως αὐτὲς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τους δὲν μπορούσαν νὰ παράσχουν ὀλοκληρωμένη τὴν εἰκόνα τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων περιστατικῶν: τὸ τραγούδι τοῦ Μάρμπα-Παντζελιού ἔχει συντεθεῖ ἀπὸ ἓνα Σφακιανὸ ποὺ νοιάστηκε περισσότερο γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις παρὰ γιὰ τὶς συνυφασμένες μὲ τὰ περιστατικὰ αὐτὰ πολιτικὲς ἢ διπλωματικὲς ἐνέργειες τῶν ἀντίμαχων καὶ τῶν βοηθῶν τους. Ὁ Μάρμπα-Παντζελιὸς ἦταν ἓνας ἀπλοῦκὸς μιτατάρης ποὺ τραγούδησε μονάχα ὅσα εἶδε καὶ ἔζησε. Ἡ Ἱστορία, ἔξ ἄλλου, τοῦ Παπαδοπετράκη παρέχει βέβαια ἄφθονο ὕλικό, ὄχι ὅμως πάντοτε ὑπεύθυνο καὶ γνήσιο· τὰ τρία ἔγγραφα π.χ. ποὺ δημοσιεύονται στὶς σελ. 140-142, συμφωνία μεταξὺ Δασκαλογιάννη καὶ Πασᾶ, διάγγελμα τοῦ Δασκαλογιάννη πρὸς τοὺς Σφακιανοὺς καὶ ἔγγραφο τοῦ 'Α. Μόρου ποὺ ὑπογράφουν οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῶν Σφακίων, πιθανῶς δὲν εἶναι γνήσια, παρὰ τὴν βεβαίωση τοῦ Παπαδοπετράκη ὅτι τὰ πῆρε ἀπὸ τὸν 'Ι. Πολιουδάκη, μιὰ καὶ ἡ γλῶσσα τους εἶναι ἡ ἴδια ἢ γλῶσσα τῆς «Ἱστορίας τῶν Σφακίων» τοῦ Παπαδοπετράκη. Τὸ ἴδιο ὑποπτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ λεπτομερειακὴ ἀπόδοση τῆς συζητήσεως Δασκαλογιάννη καὶ Πασᾶ (σελ. 137 κ.ἑ.), μιὰ καὶ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ βρῆται μπροστὰ ὁ Παπαδοπετράκης.

Παράλληλα μὲ τὶς δύο αὐτὲς πηγὲς κυκλοφοροῦν ἀκόμη καὶ τώρα στὰ Σφακιά, ἴδιως στὴν περιοχὴ τῆς Ἀνωπόλεως, πλῆθος ἄλλες προφορικὲς παραδόσεις, ποὺ δὲν μπορούν ὅμως νὰ χρησιμοποιηθοῦν χωρὶς κριτικὴ, γιὰτὶ καὶ διαφορετικὲς εἶναι ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ καὶ ἀνυπεύθυνες.

Στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου (Κῶδιξ 1105, παλ. ἀριθμησις) βρίσκονται τὰ ἀκόλουθα ἔξι ἔγγραφα ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ τὰ ὑποδείξει καὶ νὰ τὰ μεταφράσει ὁ κ. Ν. Σταυρινίδης. Τὰ ἔγγραφα

αὐτὰ εἶναι δύο Αὐτοκρατορικὰ Φιρμάνια, τρεῖς ἀναφορὲς τοῦ Γραμματέως τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῶν Τούρκων στὰ Σφακιά πρὸς τὸν Πασᾶ τοῦ Χάνδακος καὶ μιὰ Διαταγὴ τοῦ Πασᾶ. Ἡ ἀξία τους συνίσταται στὸ ὅτι 1) εἶναι ἐπίσημα κείμενα καὶ ὄχι, ὅπως τὸ τραγούδι τοῦ Μπάρμπα - Παντζελιοῦ ἢ ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαδοπετράκη, προσωπικὲς ἀφηγήσεις ἢ ὑποκειμενικὲς συνθέσεις, 2) παρουσιάζουν τὴν ἐπανάσταση ἀπὸ τὴν, ἀγνωστὴ ὡς τώρα, πλευρὰ τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, καὶ 3) διαλευκαίνουν, ἀποκαθιστοῦν ἢ συμπληρώνουν πολλὰ ἀπὸ ὅσα γνωρίζαμε ὡς τώρα. Ἰδιαιτέρως πολύτιμα εἶναι ἡ πρώτη ἀναφορὰ τοῦ Γραμματέως μετὰ τὴν ὑπερήφανη ἀπάντηση τοῦ Δασκαλογιάννη (2^ο ἔγγραφο), ἡ τρίτη ἀναφορὰ του, ποὺ παρουσιάζει ἐντελῶς διαφοροτικὰ ἀπὸ ὅ,τι ἐγνωρίζαμε ὡς τώρα τὴ συμμετοχὴ τοῦ Πρωτόπαπα στὴν ἐπανάσταση (4^ο ἔγγραφο), καὶ ἡ Διαταγὴ τοῦ Πασᾶ μετὰ τοὺς ὄρους ποὺ ἐπεβλήθησαν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνακομῆ, στοὺς Σφακιανούς (6^ο ἔγγραφο). Ἡ ἐκδοσὴ τους θὰ βοηθήσει πολὺ τὴν προσπάθεια μιᾶς νέας μελέτης γιὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Σφακιανῶν. Ἡ ἐπανάσταση ἄλλωστε τοῦτῃ δὲν ἦταν μεμονωμένο, ὅσο καὶ ἀνσημαντικό, περιστατικό, ἀλλὰ τμῆμα τοῦ καθολικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων, νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους μετὰ τὴς δυνατότητες ποὺ φαινόταν πὼς τοὺς ἔδιναν ὁ σύγχρονος μετὰ τὴν ἐπανάστασίν τους μεγάλος Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ ὁ ἑλληνοφρανῆς ζῆλος τοῦ Ὁρλώφ.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ : Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ο ῦ = Μ π ἄ ρ μ π α Π α ν τ ζ ε λ ι ο ῦ , Τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη. Εἰσαγωγή, σχόλια Βασ. Λαούδα, χαρτογραφία Κωνστ. Λασηθιωτάκη, Ἡράκλειον Κρήτης 1947. Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η ς = Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η Γ ρ η γ ο ρ ῖ ο υ , Ἱστορία τῶν Σφακιῶν, Ἀθήναι 1888. Ψ ι λ ἄ κ η ς = Ψ ι λ ἄ κ η Β α σ ι λ ε ῖ ο υ , Ἱστορία τῆς Κρήτης, Τόμος Γ', Χανιά 1909.

1.

Αὐτοκρατορικὸν Φιρμάνιον (Χατ - Χουμαγιούν) πρὸς τὰς Ὀθωμανικὰς ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ, ὑποδεικνύον τὴν μέθοδον ἀντιμετωπίσεως τῶν πρώτων ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν τῶν Σφακιανῶν, μετὰ ἀντιγράφου τοῦ ἱεροῦ Φετβᾶ (7 Μαΐου 1770).

Κῶδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 49.

Ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου μοι ἐγνωστοποίησαν δι' ἀναφορᾶς των ὅτι ἡ ὑποκυρπτομένη εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πάντοτε μετὰ στάσεις καὶ θαδιοργίας ἀσχολουμένων θαγιαδων τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν ἔφρεσις δι' ἀποστασίαν ἀνεφάνη πάλιν ἐσχάτως καὶ ὅτι οὗτοι ἐπὶ τῷ σκοπῷ διαρπαγῆς καὶ λεηλασίας τῶν ὑπαρχόντων τῶν Μουσουλμάνων ὑπεσχέθησαν βοήθειαν εἰς τὸν ἄπιστον Μόσκοβον, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλεν εἰς

αὐτοὺς διὰ τῶν πλοίων του πολεμοφόδια καὶ λοιπὰ χρήσιμα πολεμικὰ εἶδη ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ὅπως διὰ τῆς συνδρομῆς των ἐπιφέρουν ζημίαι καὶ βλάβαι τόσοι εἰς τοὺς Μουσουλιμάνους τῆς Μάνης ὅσον καὶ εἰς τοὺτους τῆς Κρήτης¹, καὶ ἐπειδὴ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐορτῶν τοῦ Πάσχα², ἀναχωρήσαντες οἱ Σφακιανοὶ οὗτοι κρυφίως ἐκ τῶν φρουρίων καὶ ἐκ τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα διέμενον, συγκεντρώθησαν ἅπαντες εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακιῶν, ὅπου ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῶν πέριξ τῆς ἐπαρχίας ταύτης εὐρισκομένων φαράγγων καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἀποθήκευσιν τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων καὶ ἔλαβον θέσεις πρὸς μάχην καὶ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις³, ἠναντιώθησαν δὲ οὗτοι εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς ἐπαρχίας των τὸν εἰσπράκτορα τοῦ παρόντος ἔτους⁴, καὶ ὅτι, ἐὰν ἄρεθῶσιν οὗτοι νὰ προβαίνουν εἰς τὰς πράξεις των ταύτας ἄνευ τῆς ἐπιβολῆς εἰς αὐτοὺς τῆς προσηκούσης τιμωρίας καὶ ἐπιπλήξεως πρὸς σωφρονισμόν, θὰ ἀποπλανήσωσι καὶ θὰ παρασύρωσι ὅλους τοὺς ῥαγιάδες τῆς Κρήτης⁵, ὅποτε θὰ δημιουργηθῇ ὀλεθρία κατάστασις εἰς τὴν Νῆσον, ἐγνωστοποιήσατε δὲ σεῖς οἱ Ἱεροδίκαί Χανίων καὶ Ῥεθύμνης δι' ἀποφάσεώς σας πάντα ταῦτα πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος⁶, ὅστις, ὡς μοὶ ἀναφέρει, ἐρωτήσας πρὸς ἐξακριβώσιν τῆς ἀληθείας των τὸν πληθυσμὸν τῆς Νήσου ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι πράγματι ἡ ὑπόθεσις ἔχει ὡς ἀναφέρεται ἀνωτέρω καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην πλέον τρέφουσιν οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου πρὸς τοὺς φυγάδας τούτους, μοὶ ἀνέφερες δὲ πάντα ταῦτα δι' ἀποφάσεώς σου καὶ σὺ ὁ Ἱεροδίκης Χάνδακος⁷, ὡς ἐκ τούτου: ἐὰν ὁ ἐξοχώτατος Βεζύρης μου, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, οἱ ὀυλεμάδες, οἱ ἀξωματικοὶ τῶν Γιαντισάρων, οἱ μουρτιῆδες, καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἐν τοῖς πράγμασιν ἐν πλήρει ὁμοιοῖα συσχεπτόμενοι καὶ ἀνταλλάσσοντες σκέψεις ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς τῶν εἰρημίων ῥαγιάδων ἐξακριβώσητε ὅτι πράγματι οὗτοι τυγχάνουσιν ἐπανατίταται καὶ στασιασταί, ἐνισχύουν δὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεώς μας καὶ προβαίνουν εἰς πράξεις ἀνατροπικὰς καὶ προδοτικὰς πρὸς τὴν Ἀδιοκρατορίαν μου καὶ πρὸς τοὺς Μουσουλιμάνους καὶ ἐπιβάλληται συνεπῶς συμφώνως τῷ Ἱερῷ Νόμῳ ὁ ἀφανισμὸς καὶ ἡ σφαγὴ αὐτῶν, τότε πάντες ἡμεῖς ἐν ὁμοφωνίᾳ καὶ μιᾷ γνώμῃ ἐκστρατεύσατε ἐναντίον των καὶ, συνωδᾶ τῇ ἐκδοθείσῃ ἐπὶ τούτοις ἱερονομολογικῇ ῥήτηρᾳ⁸, προσβῆτε εἰς τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀφανισμόν αὐτῶν διὰ τοῦ καθαροῦ ξίφους τοῦ Ἱεροῦ Νόμου, ἀποκαθαίροντες καὶ ἐξυγιάζοντες τὸν νομὸν ἀπὸ τὰ πτώματα τῶν ληστῶν τούτων, ἵνα ἀποκατασταθῇ οὕτως ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὰς ψυχὰς τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπὶ τούτοις ἐξεδόθη καὶ ἀπεστάλη ἡ παροῦσα ἱερὰ διαταγὴ μου. Ἐντέλλομαι δὲ ὅπως, καθ' ἣ ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται, ἐὰν συσχεπτόμενοι καὶ ἀνταλλάσ-

σοντας σκέψεις ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης τῶν εἰρημένων ἑαγιάδων πεισθῆτε ἀναμφισβητήτως καὶ ἐξακριβώσητε πλήρως ὅτι οὗτοι προβαί-
 ρουν εἰς ἀνατρεπτικὰς καὶ προδοτικὰς πράξεις κατὰ τῆς Αὐτοκρατορίας
 μου καὶ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων καὶ κριθῆ ἐπιβεβλημένη συμφώνως
 τῷ Ἱεροῦ Νόμου ἢ σφαγῇ καὶ ὁ ἀφανισμὸς αὐτῶν, τότε, συνωδὰ τῷ
 ἐκδοθέντι Ἱεροῦ Φετβᾶ, προβῆτε ἐν ὁμοφωνίᾳ καὶ συμπράξει εἰς τὴν
 σφαγὴν καὶ τὸν ἀφανισμὸν αὐτῶν, ἀποκαθαίροντες καὶ ἐξυγιαίνοντες
 τὸν νομὸν ἀπὸ τὰ εἰδεχθῆ πτώματα τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ ἀποκα-
 ταστήσατε τὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τῷ
 τέλει ὅπως ἀπόσχητε πάσης ἐνεργείας ἀντιτιθεμένης πρὸς τὸν Ἱερὸν
 Νόμον. Ἐξεδόθη τὸ παρὸν Φιρμάνιον μου καὶ ἐντέλλομαι ἅμα τῇ λή-
 ψει του νὰ ἐνεργήσητε συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἱερᾶς μου ταύ-
 τῆς αὐτοκρατορικῆς διαταγῆς. Ὅθτω γιννῶσκετε καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν μου
 σύμβολον πιστεύετε. Ἐργάφη κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ζηλχιτζέ τοῦ
 ἔτους 1183^ο.

Ἐκ τῆς ἔδρας τῆς περιφρουρήτου Ἰσταμπούλ.

Ἐλήφθη τῇ 22^α Μονχαρέμ 1184^{1ο}.

Ἀντίγραφον τοῦ Ἱεροῦ Φετβᾶ.

Ἐ ρ ὠ τ η σ ι ς : Ἐὰν οἱ φόρου ὑποτελεῖς ὠρισμένων χωρίων, γε-
 νόμενοι ἐπίορκοι καὶ παράσπονδοι, ἀρνοῦνται τὴν καταβολὴν τοῦ κε-
 φαλικοῦ των φόρου καὶ συνενόμειοι μετὰ τῶν πολεμίων ἐχθρῶν ἀνα-
 δειχθῶσιν νικηταὶ καὶ καταλάβωσι διὰ τῆς βίας ὠρισμένας πόλεις, καὶ
 εἰάν, εὐρισκόμενοι οὗτοι εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μετὰ τῶν Μουσουλ-
 μάνων, αἰχμαλωτίζωσιν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν¹¹, ἐπιβάλλεται ἐκ τοῦ Ἱεροῦ
 Νόμου νὰ προσβληθῶσιν αἱ περιοχαὶ τῶν φόρου ὑποτελῶν τούτων καὶ
 νὰ σφαγῶσιν καὶ ἐξανδραποδισθῶσιν οὗτοι ;

Ἀ π ἄ ν τ η σ ι ς : Μάλιστα, ἐπιβάλλεται.

Ὁ ταπεινὸς δοῦλος καὶ γραφεὺς τοῦ παρόντος

Ἐσσεῖτ Μεχμέτ.

Κύριε ἰλάσθητι τούτου¹².

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1) Κατὰ τὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ν, 7-8, 39 κ.ἔ., ὁ Δασκαλογιάννης εἶχε προετοιμάσει τὴν ἐπανάσταση συνεννοημένος μετὰ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, τὸν Μπέη τῆς Μάνης καὶ Ρώσσους ἀντιπροσώπους. Προφανῶς ὁμως συγγέει τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας μετὰ τὸν Ὁρλώφ. Γιὰ τὶς ἐνεργείες τῶν Ρώσων, ἰδὲς Σ ἄ θ α, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, 490 κ.ἔ. Ἡ πληροφορία τοῦ Φιρμάνιου, πὼς οἱ Ρῶσοι ἔστειλαν ὅπλα στοὺς Σφακιανούς, δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλη πηγὴ.

2) 4 Ἀπριλίου, κατὰ τὸν Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η, 121, στήν Κράτη. Προη-
 γουμένως εἶχε γίνεи σύσκεψις στὸν Ὁμπροσγιαλὸ : Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ς, 89 κ.ἔ. Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η ς, 117 κ.ἔ.

³⁾ Στὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 179 καὶ 202, ἀναφέρεται πὼς οἱ Σφακιανοὶ ἐφρτιαζαν ὀχυρώσεις καὶ πῆραν θέσεις πολεμικῆς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐκκίνηση τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων ἐναντίον τους καὶ ὄχι προηγουμένως.

⁴⁾ Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι πιστεύεται κοινῶς καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἀναφέρει ὁ Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ς, 22, 715, 975, οἱ Σφακιανοὶ ἐπλήρωσαν καὶ τὸν βακούφιζο καὶ τὴν δεκάτη καὶ τὸν κεφαλικὸ. Συνοπτικὴ ἐκθεση τῶν στοιχείων γιὰ τὰ φορολογικὰ τῶν Σφακιῶν δίνει ὁ Ν. Σ τ α υ ρ ι ν ί δ η ς, ἐφ. «Δραῖσις» Ἡρακλείου 1939, ἔτος 8, φ. 2251-2257, 30|11-3|12.

⁵⁾ Δὲν ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ μιὰ περιορισμένη τοπικὰ ἐξέγερση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀρχὴ μιᾶς γενικῆς ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως σὲ ὅλο τὸ νησί. Ἰδὲς καὶ Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 753 κ.ἔ. Ἡ Τουρκικὴ Διοίκησης ἀνησύχησε πολὺ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα δυὸ ἔγγραφα τοῦ Τ.Α.Η. (Κῶδ. 11, σελ. 58, Ἰουνίος 177), διαταγὴ τοῦ Πασᾶ πρὸς τὶς ἀρχὰς καὶ τοὺς κατοίκους τοῦ Χάνδακος: Ἀπαγορεύονται αὐστηρότατα οἱ πυροβολισμοὶ τὴν νύχτα, ἐπιβάλλεται ἰδιαίτερη ἐνδυμασία στοὺς Χριστιανούς, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὁρίζεται διακριτικὸ σῆμα πάνω ἀπὸ τὶς πόρτες τῶν χριστιανικῶν σπιτιῶν, ἀπαγορεύεται νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ Μουσουλμανίδες καὶ οἱ Ἑλληνίδες τὰ ἴδια χαμάμια. Σὲ ἄλλο ἔγγραφο (Τ.Α.Η. Κῶδ. 11, σελ. 72) ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα ἡ πώλησις μπαρουτιοῦ καὶ σφαιρῶν στὶς ἐπαρχίαι.

⁶⁾ Τὸν Χουσεῖν Πασά. Ἱεροδίκης ἦταν ὁ Μεβλάνα Ἰμπραχίμ Ἐφένδης καὶ Καδῆς γιὰ τὶς δικαστικὰς καὶ στρατιωτικὰς ὑποθέσεις ὁ Μεβλάνα Ἰσμαήλ. Τ.Α.Η. Κῶδ. 11, σελ. 48.

⁷⁾ Τὴν ἐξέγερση τῶν Σφακιανῶν τὴν ἔμαθαν πρῶτοι οἱ ἱεροδίκαι Χανίων καὶ Ρεθύμνης, πού βρισκόνταν κοντὰ στὰ Σφακιά. Ἀπὸ ἀναφορὰ τους τὴν ἔμαθε ὁ Πασᾶς Χάνδακος καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἔπειτα ὁ Σουλτάνος. Κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν ὅμως, 119, ὁ Σουλτάνος πρωτόμαθε τὴν ἐξέγερση ἀπὸ «γραφὴ» πού τοῦ ἔστειλε ὁ ἴδιος ὁ Δασκαλογιάννης.

⁸⁾ Πρόκειται γιὰ τὸν Φειβᾶ πού συνοδεύει τὸ Φιρμάνι.

⁹⁾ Μεταξὺ 10-15 Ἀπριλίου τοῦ 1770. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπανάστασις ἄρχισε ἐπίσημα στὶς 4 Ἀπριλίου, εἶναι προφανὲς πὼς ὁ Σουλτάνος θὰ εἶχε ἤδη μάθει τὴν σύσκεψη στὸν Ὀμπροσγιαλὸ, πού εἶνε στὰ τέλη Μαρτίου ἢ θὰ εἶχε πληροφορηθεῖ τὰ σχέδια τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ κατασκόπου του.

¹⁰⁾ 7 Μαΐου 1770. Ἡ μετατροπὴ τῶν χρονολογιῶν ἐγίνε μετὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, γιὰ νὰ νὰ μὴ παραλλάξουν ἀπὸ τὶς χρονολογίαις πού δίνουν οἱ ἄλλες πηγές.

¹¹⁾ Ἡ διατύπωσις εἶναι γενικὴ, μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ ἀναφέρεται στὶς πρῶτες ἐπιδρομὰς πού ἔκαναν οἱ Σφακιανοὶ στὰ «κάτω μέρη» μετὰ τὸ περίφημο «σῶμα τῶν δαιμόνων», σεῖταν τακιμί, ὅπως τὸ ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ μετὰ ἀρχηγὸ τὸν Γεωργομάρο. Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ς, 151 κ.ἔ. Π α π α δ ο π ε τ ρ ά κ η ς, 122. Ψ ι λ ά κ η ς, 108.

¹²⁾ Ἐπάνω στὸ ἔγγραφο ὑπάρχει τὸ ἰδιόχειρο σημεῖωμα τοῦ Σουλτάνου: *Γενέσθω συμφά.*

2.

²⁾ Ἀναφορὰ τοῦ Γραμματέως παρὰ τῶ ἀρχηγῶ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐναντίον τῶν Σφακιῶν πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, περὶ ἀποστολῆς προσβείας εἰς τὰ Σφακιά (28 Μαΐου 1770).

Κωδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 58.

Πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν Διοικητὴν Χάνδακος.

Κατόπιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως, ὅπως ὁ νικηφόρος στρατός μας βαδίσῃ κατὰ τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφρακίων, καὶ ἀφοῦ κατεσκήνωσεν οὗτος εἰς τὰ περὶχωρα τῆς ἐπαρχίας ταύτης¹, συνῆλθον πάντες οἱ ἀγάδες καὶ ἀρχηγοὶ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ διορισθέντος ἐκ μέρους σας διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ἐκλαμπροτάτου καὶ ἐντιμοτάτου Κετχουντᾶ τῆς ἡμετέρας ἐξοχότητος², ὅπως συσκεφθῶσι καὶ λάβωσιν ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς. Κατὰ τὴν σύσκεψιν ταύτην ἐλήφθη ἐν πλήρει ὁμοφωνίᾳ ἡ ἀπόφασις, ὅπως ἀποσταλῶσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν, πρὸς λήψιν πληροφοριῶν καὶ ἀνακοίνωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως³, οἱ ἐπίσκοποι τῆς Μοῆς Πρέβελη καὶ τοῦ χωρίου Τυμπακίου⁴. Ἀφοῦ δὲ μετέβησαν οὗτοι ἐπὶ τόπου καὶ ἐγένοντο ἐνήμεροι τῆς καταστάσεως τῶν εἰρημένων ἀπίστων κατοίκων τῆς ἐπαρχίας καὶ συνωμίλησαν μετ' αὐτῶν, ὁ Λασκαλογιάννης ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: «Κατ' οὐδένα τρόπον ἡσυχάζομεν. Ἐἴμεθα ἔτοιμοι διὰ τὸν πόλεμον καὶ προπαρασκευασμένοι διὰ τὴν μάχην. Κατ' οὐδένα τρόπον ὑποτασσόμεθα». Ἐπανεληθόντες οἱ εἰρημένοι κληρικοὶ ἀνεκοίνωσαν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἡμῶν τὴν ἀπορροπιτικὴν ταύτην ἀπάντησιν τοῦ Λασκαλογιάννη. Ἐπὶ τούτοις ἀναφέρομεν τῇ ὑψηλότητι ἡμῶν ταῦτα διὰ τὰ περαιτέρω.

Τῇ ὁμοφώνῳ συναινέσει πάντων τῶν ἐνταῦθα ἀρχηγῶν.

Ἐργόφη τῇ 13 Σαφῆρ 1184⁵.

Ὁ ταπεινὸς εὐχέτης

Ἔσσειτ Χαφιζ Χασάν, ἐντεταλιμένος πρὸς τοῦτο.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Κατὰ τὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 197 κ.ἔ., τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα συγκεντρώθηκε στὶς Καλύβες καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, περνώντας ἀπὸ τὶς Βρύσες, προχώρησε καὶ βγήκε στὴν Κράτη.

²) Συνεπῶς δὲν ἦταν ἀρχιστράτηγος ὁ ἴδιος ὁ Πασάς, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 182, καὶ ἀπὸ αὐτὸν στοὺς Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η, 125, καὶ Ψ ι λ ἄ κ η, 111. Ἐπειδὴ δὲ στὸ Αὐτοκρατορικὸ Φιρμάνι δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀποστολὴ ἐνισχύσεων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅλες οἱ πληροφορίες γιὰ «πέντε πασάδες» καὶ γιὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ποὺ ἀναφέρει ὁ Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ς, 162 κ.ἔ., καὶ ἀπὸ αὐτὸν οἱ Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η ς, 124, καὶ Ψ ι λ ἄ κ η ς, 110 κ.ἔ., εἶναι ἀνακριβεῖς.

³) Σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Σουλτάνου στὸ Αὐτοκρατορικὸ Φιρμάνι: «Ἐξακριβώσητε ὅτι πράγματι οὗτοι τυγχάνουσιν ἐπαναστάται... ἐὰν ἀποδειχθῇ ἀναμφισβητήτως καὶ ἐξακριβωθῇ πλήρως ὅτι οὗτοι προβαίνουν εἰς ἀνταρτικὰς καὶ προδοτικὰς πράξεις...».

⁴) «Ἐπίσκοποι τῆς μοῆς Πρέβελη καὶ τοῦ χωρίου Τυμπακίου» δὲν ὑπῆρξαν

ποτέ. Ὡς ἐπίσκοπος τῆς μονῆς Πρέβελη ἴσως ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ ἐπίσκοπος Λάμπης, πού ἐνδεχομένως θὰ εἶχε τὴν ἐδρα τοῦ ἢ θὰ βρισκόταν τότε στὴ μονὴ Πρέβελη. Τὸ ὄνομά του μᾶς εἶναι ἀγνωστο. Ὁ Μανασῆς, πού συνυπογράφει σὲ ἔγγραφο τοῦ 1777, ἦταν τὸ 1768 ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀσωμάτων. Ἰδές : Τ ω μ α δ α κ η Ν. Β., "Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898), ΕΕΚΣ Γ' 1940, 141. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως ὡς Ἐπίσκοπος τῆς μονῆς Πρέβελη νὰ ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Πρέβελη Ἐφραίμ, πού εἶχε φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ ὑπεστήριξε πολὺ καὶ τοὺς Σφακιανούς. Ἰδές : Π ρ ε β ε λ α κ η Μ ι χ α ή λ, Ἡ ἱερά μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἢ ἐπιλεγομένη «Πρέβελη», ΕΕΚΣ, Α' 1938, 262-292. Ἐπίσκοπος τοῦ χωρίου Τυμπακίου προφανῶς εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος Ἄρχαδίας ἢ ὁ ἔξαρχός του στὸ Τυμπάκι. Στὸν Τ ω μ α δ α κ η, ἐνθ. ἀν. 136, ἀναφέρονται οἱ Γαβριήλ τὸ 1757 καὶ Νεόφυτος τὸ 1812. Ἄγνωστο ἂν εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἢ ἄλλος τρίτος. Ἐπειδὴ πάντως δὲν φαίνεται δικαιολογημένο, νὰ σταλοῦν ἐκ μέρους τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὶς Βρύσες, οἱ ἐπίσκοποι Λάμπης καὶ Σφακιῶν, θὰ τολμοῦσα τὴν ὑπόθεσι, πὼς ὡς «ἐπίσκοποι τῆς μονῆς Πρέβελη καὶ τοῦ χωρίου Τυμπακίου» ἐννοοῦνται ἐδῶ ὁ Διοπόλεως, ἔξαρχος τοῦ μητροπολίτου στὶς ἐπαρχίες τῆς Μεσαρᾶς καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Πρέβελη ἢ ἄλλος ἔξαρχος τοῦ μητροπολίτου στὰ Σφακιά μὲ ἐδρα του τὴ μονὴ Πρέβελη. Προσπάθειες τοῦ Πασᾶ νὰ ἐπικουρωθῆσι μὲ τοὺς ἐπαναστάτες ὁ Μπάρμπα-Παντζελιὸς ἀναφέρει δύο, 279 κ.ἔ. καὶ 553 κ.ἔ., ἀφοῦ εἶχαν ἀρχίσει ἤδη οἱ μάχες. Γιὰ «ἐπίσκοπους» δὲν γίνεται λόγος καθόλου.

ἰ) 28 Μαΐου 1770. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ προτοῦ ἀρχίσουν ἀκόμη οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐνῶ τὸ ἐπόμενο, γραμμένο ἐπτά ἡμέρες ἀργότερα, ἀναγγέλλει σημαντικὲς ἐπιτυχίες. Ἀλλὰ, ἂν «τὰ περὶ ἡμερῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης», ὅπου κατασχέθηκε ἀρχικὰ ὁ Τουρκικὸς στρατός, εἶναι ὁ Ἀποκόρωνας, κατὰ τὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ν, 197 κ.ἔ., δὲν εἶναι πιθανὸ πὼς μέσα σὲ ἐπτά ἡμέρες εἶχαν κι' ὅλα σημαντικὲς ἐπιτυχίες καὶ μάλιστὰ ὡς τὸν Πασιανό. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ συμπεράνομε πὼς ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐπισκόπων, πού πῆγαν στὰ Σφακιά προτοῦ ἀρχίσουν οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ἔγινε πολὺ νωρίτερα.

Κατὰ τὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ν, 239 κ.ἔ., οἱ Τοῦρκοι μῆχαν στὰ Σφακιά στὶς 26—ἢ 25 κατὰ τὴν παραλλαγὴ Φαφουτάκη—Ἀπριλίου. Στὸ Τ.Α.Η., Κῶδιξ 11, σελ. 50, σώζεται ἡ διαθήκη ἐνὸς Τούρκου στρατιώτη πού πρόκειται νὰ σταλεῖ στὰ Σφακιά. Ἡμερομηνία εἶναι ἡ 20 Μαΐου. Στὸ ἴδιο Τ.Α.Η., Κῶδ. 11, σελ. 47, ἀναφέρεται πὼς ἡ πρώτη ἐξαγωγή σιταριοῦ, προωρισμένου γιὰ παξιμάδια τοῦ στρατοῦ πού θὰ σταλεῖ στὰ Σφακιά, ἔγινε στὶς ἀρχὲς Μαΐου. Κατὰ τὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ν, 187, οἱ Καστρινοὶ ἐνώθησαν μὲ τοὺς Χανιωτὲς καὶ τοὺς Ρεθεμνιωτὲς Τούρκους καὶ ἔπειτα ξεκίνησαν ὅλοι μαζί. Τὸ συμπέρασμα τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ Μπάρμπα-Παντζελιὸς δὲν εἶναι ἀκριβὴς ὅταν λέει πὼς οἱ Τοῦρκοι μῆχαν στὰ Σφακιά τὰ τέλη Ἀπριλίου. Γιατὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Τ.Α.Η. προκύπτει πὼς τὰ Καστριναὶ στρατεύματα πού, κατὰ τὸν ἴδιο Μπάρμπα-Παντζελιόν, ξεκίνησαν μὲ ὅλους τοὺς Τούρκους μαζί, ἐτοιμάζονται ἀκόμη τὸν Μάιο.

3.

Ἐναφορὰ τοῦ Γραμματέως παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐναντίον τῶν Σφακιῶν πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, περὶ καταθέσεων αἰχμαλώτων (6 Ἰουνίου 1770).

Κῶδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 57.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Διοικητὴν Χάνδακος.

Συνφθὰ τῇ ὑψηλῇ αὐτογράφῳ αὐτοκρατορικῇ διαταγῇ καὶ τῷ ἐκδοθέντι ἐκ μέρους ὑμῶν μπουγιουρλί¹, ὁ ἀναχωρήσας νικηφόρος στρατός μας ἔφθασεν αἰσίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακιῶν καὶ, ἀφοῦ οἱ ἐνόηξαν ὑπερασπισταὶ τῆς θρησκείας μας ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ληστῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, κατέλαβε τὰ ὄρη καὶ τοὺς λόφους αὐτῆς καὶ, χρησιμοποιοῦντας ὀρισμένον ἀριθμὸν τηλεβόλων, τουφεκιῶν καὶ λοιπῶν πολεμικῶν ὀργάνων, ἤρξατο τῆς μάχης κατασφάζας καὶ ἐξολοθρεύσας τοὺς συλλαμβανομένους ληστές.

Κατὰ τὴν βαθμιαίαν κἀθοδὸν ἐκ τῶν ὀρέων εἰς μέρη κείμενα πλησίον τῶν χωρίων τῶν καὶ τὴν ἐπίθεσιν διὰ γυμνοῦ ξίφους ἐναντίον αὐτῶν, συνελήφθη εἰς ἱερεὺς ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν², ὅστις ἐρωτηθεὶς ἐν τῷ συγκροτηθέντι συμβουλίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἀπήντησεν ὅτι πράγματι ὁ ἄπιστος Μόσκοβος ἔγραψεν ὅτι θὰ ἤρξατο εἰς τὰ μέρη ταῦτα κατὰ τὰς 15 Αὐγούστου.

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Παπανός³ τῆς ἐπαρχίας ταύτης Πέτρος, Νικολάκης καὶ Γεωργάκης, δημογέροντες, δέσαντες προσόψια εἰς τὸν λαιμὸν τῶν καὶ φωνάζοντες: «ὑποτέλεια καὶ ἔλεος!» μᾶς εἶπον ὅτι «ἡμεῖς εἴμεθα φόρον ὑποτελεῖς καὶ πάντοτε ὑπάκουοι καὶ ὑποτεταγμένοι» καὶ ὅτι «δὲν ἔχομεν δυνάμεις νὰ διεξαγάγωμεν πόλεμον καὶ ἀλληλοκτονίαν» καὶ ὅτι «εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποστῶμεν ὅ,τι διατάξητε». Δεχθέντες τούτους τοὺς ἠρωτήσαμεν ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Αἱ καταθέσεις τῶν ἦσαν ὅμοιαι πρὸς ὅσα μᾶς ἀνεκοίνωσεν ὁ ὡς ἄνω ἀναφερόμενος ἱερεὺς.

Ἐπὶ τούτοις εἰς ὑμᾶς, ἐξοχώτατε, ἀπόκειται νὰ διατάξητε.

Τῆρ 20 Σαφῆρ 1184⁴.

Ὁ ταπεινὸς εὐχέτης καὶ γραφεὺς τοῦ παρόντος
Χαροῦζ Χαράν.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Δὲν σώζεται.

²) Ἴσως ὁ Πρωτόπαπας. Ἴδὲς σχετικὰ τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο. Οἱ καταθέσεις ὅμως διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν χρονολογία τοῦ ἐρχομοῦ τῶν Ρώσων.

³) Προφανῶς ἀπὸ τὸν Πατσανό.

⁴) 6 Ἰουνίου 1770.

4.

Ἐναφορὰ τοῦ Γραμματέως παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐναντίον τῶν Σφακιῶν πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, περὶ τῆς καταθέσεως τοῦ Προτόπαπα (9 Ἰουνίου 1770).

Κῶδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 56.

Πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν Διοικητὴν Χάνδακος.

Συμφώνως τῷ ἐκδοθέντι βυηλῷ Αὐτοκρατορικῷ Φιρμανίῳ¹ καὶ τῷ ἐκδοθέντι ἐπὶ τούτοις ὑμετέρῳ μπουγιουρλντί² ὁ διὰ τὴν ἐπαρχίαν Σφακιῶν προορισθεὶς ἰσλαμικὸς στρατὸς ἀφικθεὶς εἰς ταύτην συνέλαβε τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Ἀνώπολις τῆς εἰρημένης ἐπαρχίας Προτόπαπαν, θεῖον τοῦ Δασκαλογιάννη³, ὅστις προσαχθεὶς ἐνώπιον τοῦ ἱεροδικαστηρίου καὶ ἐρωτηθεὶς ἀπήντησεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἡμῶν τὰ ἀκόλουθα :

«Πράγματι οἱ ἄπιστοι Δασκαλογιάννης καὶ Σγουρομάλλης⁴ ἀποπλήσαντες πάντας ἐπέτυχον τὴν σύμπραξιν αὐτῶν καὶ ἀπέστειλαν ἑκτακτον ἀντιπρόσωπον πρὸς τὸν ἄπιστον Μόσκοβον μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ εἴπῃ εἰς αὐτὸν ὅτι : «τὰ ἐδάφη τόσον τῆς Μάνης ὅσον καὶ τὰ ἰδικά μας εἶναι ἀπρόσιτα καὶ ἔχομεν πολλοὺς ἀνθρώπους, ἡμεῖς δὲ μόνοι μας θὰ κατακυριεύσωμεν τὴν Κρήτην». Ἐπὶ τῇ βάσει τούτου τοὺς ἔστειλεν ὁ Μόσκοβος μαροῦτι καὶ μολύβια καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ μου τὰ διεμοίρασεν εἰς ὄλους. Τοὺς διεμήνυσεν δὲ ὁ Μόσκοβος ὅτι προσεχῶς θὰ τοὺς στείλῃ καὶ κανόνια, τουφέκια, πολεμοφόδια καὶ ὀβίδας. «Ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ προετοιμάζεσθε καὶ νὰ συναθροίζετε τὸν στρατὸν σας». Συμφώνως πρὸς ταῦτα εἴχομεν συναθροίσει ἀπὸ ὅλα τὰ χωρία τὸν στρατὸν μας. Πλὴν ὁμως, ἀντὶ νὰ ἔλθουν τὰ Ῥωσικὰ πλοῖα πρῶτον εἰς τὴν Κρήτην, κατέπλευσαν εἰς τὴν Μάνην⁵. Τότε ὁ Δασκαλογιάννης ἔστειλε μὲ τὸ δικό του μπεργαντὶ τὸν Γιακουμῆν, υἱὸν τοῦ παπᾶ Νικολῆ, ὁ ὁποῖος μετέφερε πάλιν μίαν ποσότητα πυρίτιδος καὶ μολυβιῶν καὶ τὴν παραγγελίαν νὰ εἴμεθα ἔτοιμοι. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος ὁ Δασκαλογιάννης ἀπέστειλε πάλιν ἄλλον ἄνθρωπον εἰς τὸν Μωριά. «Διατὶ δὲν ἐφάνητε ; στείλατέ μας δύο πλοῖα. Ἡμεῖς μὲ αὐτὰ θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν πολλά». Εἰς ἀπάντησιν τούτου ὁ Τζενεράλης τοῦ Μοσκόβου εἶπεν ὅτι : «σεῖς εἶσθε κατώτεροι ἀπὸ τὸν στρατὸν τῆς Μάνης. Μολονότι μοῦ εἶχον εἰπῆ ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ καταλάβω τὴν Μάνην εἰς τρεῖς ἡμέρας, ἐν τούτοις ὁμως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τακτοποιήσωμεν κατ' οὐδένα τρόπον τὸ ζήτημα αὐτό. Πρῶτα πρέπει νὰ καταληφθῇ ἡ Μάνη καὶ ἔπειτα ἔρχομαι ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀποπροσώπως ἐκεῖ». Συμφώνως πρὸς ταῦτα ἠτοιμάσθησαν καὶ οἱ Σφακιανοὶ καὶ ἤδη ἀναμένουν τὰ Ῥωσικὰ πλοῖα. Μεταφέρων δὲ μίαν σημαίαν μὲ

σταυρὸν καὶ εἰκόνα ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον τὴν ἔστησεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ὁ ἴδιος»¹.

² Ἀναφέρομεν ὑμῖν τὴν κατάθεσιν ταύτην τοῦ εἰρημένου Πρωτόπαπα διὰ τὰ περαιτέρω.

Τῆ 23 Σαφῆρ 1184³.

⁴ Ἐπὶ τούτοις διατελῶ

Χαφονῆς Ἐσσεῖτ Χασάν, γραμματεὺς.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ.

²) Δὲν σώζεται.

³) Κατὰ τὸν Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ν, 339 κ.ἔ., ὁ Πρωτόπαπας ἀκολούθησε ἐκούσια τὸν Δασκαλογιάννη, ὅταν ὁ τελευταῖος ἀποφάσισε νὰ πάει νὰ συναντήσῃ τὸν Πασᾶ, καὶ φυλακίστηκε μαζί με τοὺς ἄλλους συμπολεμιστὲς τοῦ Δασκαλογιάννη στὸν Κοῦλε τοῦ Χάνδακος. Ἀπὸ τὸν στ. 592 «γιατὶ ὁ χειμῶνας ἔρχεται, πάει τὸ καλοκαίρι» φαίνεται πὼς ὁ Δασκαλογιάννης παρουσιάστηκε στὸν Πασᾶ φθινόπωρο—φυσικὰ μαζί με τὸν Πρωτόπαπα—ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἔγγραφο ποὺ δημοσιεύουμε γίνεται φανερὸ πὼς ὁ Πρωτόπαπας ἦταν αἰχμάλωτος στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουνίου. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Τούρκου γραμματεῶς, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ πληροφορία τοῦ Μπάρμπα-Παντζελιῦ εἶναι ἀνακριβής. Ὁ Πρωτόπαπας, ποὺ δὲν ἐνέκρινε καθόλου τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια τοῦ Δασκαλογιάννη (Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ς, 17 κ.ἔ., 96 κ.ἔ.), πιάστηκε (ἄγνωστο ἂν ἀκούσια ἢ ἐκούσια) τὸ τελευταῖο θὰ τὸ δικαιολογοῦσε ἴσως ἡ διαφωνία του μετὰ τὸν Δασκαλογιάννη πάντως δὲν πῆγε νὰ παραδοθεῖ, ὅπως οἱ δημογέροντες τοῦ Πατσιανοῦ ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἔγγραφο Β, γιατί δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὸ ἀναφέρει ὁ Τούρκος γραμματεῶς καὶ ἔδωσε πολλὰς πληροφορίες στοὺς Τούρκους. Ἡ συνέχεια τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ν, 854 κ.ἔ., γιὰ τὴ φυλάκιση τοῦ Πρωτόπαπα στὸν Κοῦλε, τὴ δραπέτευσή του καὶ τὸ θάνατό του στὴν «τρύπα τοῦ Κουρμούλη», εἶναι ἀληθοφανής. Ἐπίσης ἀληθοφανής εἶναι καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματός του μαζί με τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων Σφακιανῶν ποὺ ὑπογράψανε τὴν συνθήκη τοῦ Πετρέ (Π α π α δ ο π ε τ ρ ᾶ κ η ς, 141 κ.ἔ). γιατί δὲν ἀποκλείεται νὰ τὸν χρησιμοποίησαν οἱ Τούρκοι ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου κύρους ποὺ εἶχε στὰ Σφακιά. Μένει πάντως προβληματικὴ ἡ γνησιότης τοῦ ἔγγράφου, ποὺ γλωσσικὰ δὲν παραλλάζει σὲ τίποτα ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ τὸ ὄφος τοῦ Παπαδοπετράκη.

⁴ Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τίς λεπτομέρειες τοῦτες, τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ς, 339 κ.ἔ., ἐσφαλμένα περιλαμβάνει τὸν Πρωτόπαπα μαζί με ὅσους ἀκολούθησαν ἐκούσια τὸν Δασκαλογιάννη στὸν Πασᾶ.

⁵) Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δασκαλογιάννη, Νικόλαος Χατζῆ Σγουρομάλης. Ψ ι - λ ἄ κ η ς, 101.

⁶) Τέλη Μαρτίου τοῦ 1770. Σ ἄ θ α ς, ἐνθ' ἂν. 490 κ.ἔ.

⁷) Οἱ φράσεις σὲ πλάγιο λόγο εἶναι ἴσως ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔγγραφα ποὺ εἶχε μαζί του ἢ ποὺ θυμόταν ἀπ' ἔξω ὁ Πρωτόπαπας.

⁸) Ἴσως ἡ ἐκκλησία αὐτὴ νὰ εἶναι ὁ Ἀϊστράτης, ποὺ ἀναφέρει ὁ Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὄ ς, 422, κοντὰ στὴν Ἀράδενά.

⁹) 9 Ἰουνίου 1770.

5.

Αὐτοκρατορικὸν Φιρμάνιον πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, διατίσσει τὴν λήψιν νέων μέτρων πρὸς ἀπόκρουσιν πύσης νέας ἀποπείρας τῶν Σφακιανῶν δι' ἀνταρσίαν (31 Δεκεμβρίου 1770).

Κῶδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 69.

Πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος Χουσεῖν Πασᾶν.

Γενέσθω σοι γνωστὸν ὅτι, εἰς τὸ πρὸ καιροῦ διαβιβασθὲν πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν μου αἰλὴν ὑπόμνημά σου¹, ἀναφέρεις ὅτι οἱ καταφυγόντες εἰς τὰ κορυφὰς τῶν ὄρεων ἐπαναστάται ἐκ τῶν ἑαγιάδων τῆς ἐπαρχίας Σφακίων², ἐκπὸς τοῦ ὅτι ἀπέστειλαν δι' ἰστιοφόρων εἰς τὰ Κύθηρα τὰ γυναικόπαιδά των³, ἐκάλεσαν ὅπως ἀγκυροβολήσουν εἰς τὸν ἐκ τοῦ λιμένος τῶν Σφακίων λιμένα τοῦ Λουτροῦ⁴ δέκα τρία μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα περιπλέουν τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι διὰ τοῦ κατάπλου τῶν πλοίων καὶ τῆς ἀναμονῆς ἄλλων θὰ παρακινήσουν καὶ τοὺς ἄλλους ἑαγιάδες τῆς Κρήτης νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν. Δεδομένου ὅτι λόγῳ τῶν ληφθέντων ὑπὸ σοῦ προηγουμένως ἑαγιάδων μέτρων καὶ τῶν καταβληθειῶν ἐκ μέρους σου ἀόκνων προσπαθειῶν ἐστέφη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας τόσον τὸ ἔργον τῆς τιμωρίας καὶ σιφρονομίᾳ τῶν ἐπαναστατηρούντων ἑαγιάδων τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὅσον καὶ τὸ ἔργον τῆς διευθετήσεως τῶν διαφορῶν καὶ ἐμπεδώσεως τῆς τάξεως ἐν τῇ περιφερείᾳ ταύτῃ, ἐπετεύχθησαν δὲ τοιαῦτα λαμπρὰ καὶ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα, οὕτως ὥστε νὰ ἀναθέσω εἰς τὴν φαινήν ἀντίληψίν σου τὴν διοίκησιν δλοκλήρου τῆς Νήσου⁵, ὡς ἐκ τούτου ἐδελπισῶ ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ νέᾳ ταύτῃ περιστάσει, τῆς ἀποκρούσεως καὶ ἀποπομπῆς δηλονότι τῶν πλοίων τούτων, θέλεις καταβάλλει, ἐνεργῶν ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων προκρίτων, πᾶσαν προσπάθειαν καὶ φροντίδα διὰ τὴν ἀποσόβησιν μιᾶς ἐνδεχομένης τοιαύτης ἐνεργείας τῶν ἐπαναστατῶν εἴτε δι' ἀποστολῆς στρατοῦ εἴτε δι' ἄλλων ἀποτελεσματικῶν καὶ ἐνδεδειγμένων ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔργων.

Ἐπὶ τῷ τέλει ὅθεν ὅπως καταβάλλης πᾶσαν προσπάθειαν ἐγράφη ἡ ἱερὰ αὕτη διαταγὴ καὶ ἀποστέλλεται αὕτη διὰ τοῦ⁶ . . . . . Ἀναθέτων δὲ τὴν ἄμυναν καὶ περιφρούρησιν ἀπάσης τῆς Νήσου ὑπὸ τὴν ἐνδελεχῆ καὶ ἄοκνον ἐπαγρύπνησίν σου, ἀπαιτῶ παρὰ σοῦ, ὅπως παραμείνη αὕτη ἀπληλαγμένη καὶ ἀπόσβλητος ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ δολίης τινὸς ἀποπείρας. Ἔσο λοιπὸν ἔτοιμος, ὡς καὶ προηγουμένως ἔπραξες, νὰ ἀποδυνθῆς πάλιν εἰς νέας προσπαθείας, καταναλίσκων πᾶσαν δύναμιν καὶ ἰσχύν, θυσιάζων τὰ πάντα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ζωὴν σου ἐν τῇ ἀποκρούσει καὶ ἀποπομπῇ τῶν πλοίων τούτων εἴτε δι' ἀποστολῆς στρατευμάτων εἴτε δι' ἄλλον οἰουδήποτε τινὸς μέσου. Ἐν συν-

ενοήσει δὲ καὶ συνεργασία καὶ μετὰ τῶν ἄλλων προκρίτων φρόντισον τὴν ἐξέυρεσιν τρόπου τινὸς καὶ ἐφαρμογῆν πάντων τῶν ἐπιβεβλημένων μέτρων, ὅπως ἀποσοβήσης τὴν ἐπιχειρῆμεν τούτην ἐπιζήμιον ἐνέργειαν, ἐξέυρης τρόπον ἐξομαλύνσεως τῆς ὑποθέσεως, ὑπεραμυνθῆς καὶ περιφρουρήσης τοὺς θαυμάσιους, μὴ παρὰσυστολῆς ὅμως εἰς δόλον τινὰ ἢ ἀπάτην, καταναλώσης ἅπαν τὸ ὄντικόν τῶν προσπαθειῶν σου, τῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν σου διὰ τὴν ἐπιβλαβῆ καὶ ἐπιζήμιον ταύτην ὑπόθεσιν· συνελόντι εἰπεῖν ἡ αὐτοκρατορική μου ἐπιθυμία ἐγκρατεῖται εἰς τὴν παντελῆ διασφάλισιν ὁλοκλήρου τῆς Νήσου καὶ διευθέτησιν ὅλων γενικῶς τῶν ὑποθέσεών της. Ἐνέργησον διὰ τῶν καταλλήλων ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ μέσων, καταβάλλων καὶ ἐξαντλῶν πάσας τὰς προσπαθείας σου διὰ τὴν ἐπίτευξιν εὐνοϊκῶν ἀποτελεσμάτων, ἵνα ἐνισχυθῆς καὶ ἐδραιωθῆς οὕτω ἔτι περισσότερον ἢ πρὸς τὸ ἄτομόν σου δημιουργηθεῖσα αὐτοκρατορική μου εὐνοία, ἀποφεύγων, ὃ μὴ γένοιτο, διὰ παντὸς τρόπου πᾶσαν παράλειψιν ἐν τῇ περιφρουρήσει καὶ διοικήσει τῆς Νήσου, διὰ τὴν μὴ ὑποπέσης εἰς τὴν περιπίπτωσιν τῆς ἐπιπλήξεως καὶ μομφῆς ἢ ἀστυχίᾳς τινος τιμωρίας.

Ἐπὶ τούτοις ἐξεδόθη τὸ παρὸν Αὐτοκρατορικὸν μου Φιρμάνιον καὶ ἐντέλλομαι ὅπως, ἅμα τῇ λήψει τούτου, ἐνεργῶν συμφώνως πρὸς αὐτό, ἀποφύγῃς κάθε ἐνέργειαν ἢ πράξιν ἢ ὁποῖα θὰ ἀντιβαίῃ πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ διαλαμβανόμενα.

Οὕτω γίνωσκε καὶ εἰς τὸ ἱερόν μου σύμβολον πίστευε.

Ἐργάφη μεσοῦντος τοῦ μηνὸς Σιαμπάν τοῦ ἔτους χίλια ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τέσσαρα¹⁾.

Ἐκ τῆς ἐν τῇ περιφρουρήτῳ Ἰσταμπὸλ ἔδρας.

Ἐλήφθη τῇ 15 Ραμαζάν 1184²⁾.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Δὲν σώζεται.

²⁾ Μ π ἄ ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ὅ ς, 627.

³⁾ Π α π α δ ο π ε τ ρ ἄ κ η ς, 131.

⁴⁾ Δυτικῶς τῆς Χώρας Σφακίων.

⁵⁾ Προφανῶς λοιπὸν ὁ Χουσεῖν Πασάς στήν ἀρχὴ τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἦταν Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Κρήτης, ἀλλὰ ἀπλῶς Πασάς τοῦ Χάνδακος.

⁶⁾ Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα.

⁷⁾ Γύρω ἀπὸ τὴν 30 Νοεμβρίου 1770.

⁸⁾ 31 Δεκεμβρίου 1770.

6.

Διαταγὴ τοῦ Πασᾶ Χάνδακος πρὸς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς νήσου περὶ τῶν ἐπιβληθέντων ὄρων εἰς τοὺς συνθηκολογήσαντας Σφακιανούς (18 Μαρτίου 1771).

Κωδ. Τ.Α.Π. 11, σ. 78.

Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἱεροδίκην καὶ τὸν Μουφτῆν Χάνδακος, πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν αὐτοκρατορικῶν Γιαντισάρων, τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐντοπιῶν Γιαντισάρων καὶ λοιποὺς ἀγάδες, τοὺς γέροντας καὶ ἐν ἀποστορατεία τοῦ σώματος τῶν Γιαντισάρων καὶ λοιποὺς ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἀνακοινῶται ἡμῖν ὅτι ἐκ μέρους τῶν μετὰ τὴν ἡτταν διασωθέντων μικρῶν καὶ μεγάλων τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ἀπεστάλη ἀναφορὰ ὑποταγῆς καὶ ἀμνηστίας, τὴν ὁποίαν ἐκόμισαν εἰς τὸ Διβάνιον Χάνδακος οἱ ἐκ μέρους αὐτῶν ἀποσταλέντες ἐνταῦθα πέντε φόρου ὑποτελεῖς¹. Πρὸς τοὺτους θέλει ἀνακινῶσαι ἐν τῷ Ἱεροδικαστικῷ Συμβουλίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἡμῶν τὰ κάτωθι :

Πρῶτον, πάντες οἱ ἱερονομικῶς ἰσόχροοι εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου θέλουσι καταβάλει πρὸς τοὺς ἐντεταλμένους τὴν εἴσπραξιν τούτου καὶ ἀνυπερθέτως κατὰ κεφαλὴν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει φορολογικοῦ δελτίου τρίτης τάξεως τὸν ἱερονομικῶς ἐπιβεβλημένον αὐτοῖς κεφαλικὸν φόρον². Ὡς Ἐπειτα, πάντα τὰ παρ' αὐτοῖς εὐρισκόμενα ὄπλα καὶ πολεμικὰ εἶδη περισυλλεγόμενα νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς τὴν ὀπλοθήκην Χάνδακος, καθόσον ἀντιβαίνει εἰς τοὺς κανονισμοὺς ἢ χρῆσις ὀπλων ὑπὸ τῶν φόρου ὑποτελῶν. Ὡς Ἐπειτα, ἀφοῦ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένους ἀξιωματικούς οἱ παραβιάσαντες καὶ καταπατήσαντες καὶ δρᾶσαντες ἐναντίον τῶν ὄρων τῆς ὑποτελείας λησται ἐξ αὐτῶν, νὰ ἀποσταλῶσι πρὸς τὸν ἐξοχώτατον διοικητὴν Χάνδακος πρὸς ἐπιβολὴν τῆς προσηκούσης εἰς αὐτοὺς τιμωρίας. Ὡς Νὰ μὴ ἀκολουθῶσιν καὶ οὐδαμῶς νὰ συγχρωτίζονται μὲ τοὺς καιρημένους ἀπίστους, τοὺς ἐκβραζομένους εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν δεδηλωμένων ἐχθρῶν τῆς ἱερᾶς μας θρησκείας. Ὡς Νὰ συλλαιβάνωσιν ὅσους εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῶσιν ἐκ τούτων καὶ νὰ ἀποστέλλωσιν αὐτοὺς πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ Χάνδακος. Ὡς Ἐκεῖνοι δὲ ἢ σύλληψις τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατή, νὰ ἐκδιώκωνται ἐκ τῆς ἐπαρχίας των, διὰ νὰ καταδιώκωνται καὶ νὰ ἐξολοθρευθῶνται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων διὰ παντὸς ἐξολοθρευτικοῦ καὶ πολεμικοῦ μέσου. Ὡς Νὰ μὴ χορηγῶσιν οὔτοι ζωοτροφίας καὶ οὔτε μίαν σταγόνα ὕδατος εἰς τὰ ἐχθρικά καὶ λοιπὰ περιπλέοντα τὰ ὕδατά των πολεμικὰ σκάφη, νὰ ἐπωφελοῦνται δὲ κάθε εὐκαιρίας διὰ νὰ συλλαμβάνωσι καὶ ἐκδιώκωσι τοὺς πειρατὰς διὰ παντὸς πολεμικοῦ μέσου. Ὡς Αἰ μεταξὺ αὐτῶν ἀναφερόμεναι διαφοραὶ καὶ δίκαι νὰ ἐκδικάζωνται ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτοις διοριζομένου ἀξιωματικοῦ καὶ ἱεροδίκου, ἀπονεμομένου τοιοῦτοτρόπως τοῦ δικαίου. Εἰς περιπτώσεις καθ' ἃς καθίσταται ἀδύνατος ἢ ἐκδίκασις καὶ ἀπευθύνεται σχετικῇ αἴτησις πρὸς τὸ Διβάνιον Χάνδακος,

τότε νὰ μὴ ἐναντιῶνται οὗτοι εἰς τὴν διὰ τοῦ κλητῆρος σύλληψιν καὶ προσαγωγὴν των εἰς τὸ Διβάνιον. *ω* Νὰ μὴ ἐπιδιορθώνονται αἱ καταστραφεῖσαι ἐκκλησίαι των ἄνευ τῆς μέσῃ τοῦ Ἱεροδικείου γνωματεύσεως καὶ ἐκτιμήσεως καὶ τῆς σχετικῆς ἀδείας τοῦ Διοικητοῦ Χάνδακος. *ω* Νὰ μὴ ἀνεγείρονται δὲ νέα ἐκκλησία, διότι τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὸν Ἱερὸν Νόμον. *ω* Νὰ παραδίδωσιν δὲ ἐπακριβῶς τὴν δεκάτην τῶν δημητριακῶν καὶ προϊόντων τὰ ὅποια θὰ συγκομίζωσιν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, εἰς τὸν τόπον ὃ ὁποῖος θὰ διαταχθῆ καὶ θὰ προσδιορισθῆ ὑπὸ τῆς ἐπὶ τοῦτο ἀφικησομένης σουλιανικῆς διαταγῆς³. *ω* Ἡ ἐνδυμασία των θὰ εἶναι ἡ προσδιορισμένη διὰ τοὺς φόρους ὑποτελεῖς τοιαύτη, νὰ μὴ φέρωσι δὲ ἐνδυμασίας, αἱ ὅποια ἔχουσιν ὀρισθῆ διὰ τοὺς Μουσουλμάνους. *ω* Νὰ ἀπέχωσιν ἀπὸ τὴν ἀνέγερσιν ὑψηλῶν οἰκοδομῶν καὶ αἱ οἰκίαι των νὰ μὴ φέρωσι σύμβολα μουσουλμανικά. *ω* Νὰ ἀπέχωσι πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας, κωδωνοκρουσιῶν καὶ ἐν γένει θρησκευτικῶν ἐπιδείξεων. *ω* Πάντες οἱ προλαβόντως αἰχμάλωτοι καὶ ἐξανδραποδισθέντες, Μουσουλμάνοι καὶ μὴ, οἱ καταφυγόντες ἐντεῦθεν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, νὰ παραδοθῶσιν ἄνευ ταιλαιπωριῶν εἰς τοὺς κατόχους των.

Ἀνακοινώσατε πάντα ταῦτα εἰς τοὺς ὡς εἴρηται ἰσχυρογνώμονας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσιν ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους τὴν ὑποτελείαν. Ἐπὶ τῷ ὄρω δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δὲν θὰ προβαίνωσιν εἰς πράξεις ἀντιβαινούσας πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐπιθυμίαν, νὰ ὑποδείξωσιν οὗτοι ἀξιόπιστους ἐγγνητὰς καὶ νὰ συνταχθῆ ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων ἡμῶν τὸ σχετικὸν ἐπὶ τούτοις ἱεροδικαστικὸν πρακτικόν.

Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐγράφη καὶ ἀπεστάλη ἐκ μέρους τοῦ Διβανίου Χάνδακος τὸ παρὸν μπουγιουρλντί.

Ἐνταῦθα τῇ θεῖᾳ βουλήσει λήψει αὐτοῦ, νὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ ὡς εἴρηται ἀντιπρόσωποι τὴν ὑποτελείαν ὑφ' οὗς ἀνωτέρω ὅρους καὶ, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι δὲν θὰ προβαίνωσιν εἰς πράξεις ἀντικειμένους πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐπιθυμίαν, νὰ ὑποδείξωσι τοὺς ἐγγνητὰς των καὶ, ὅταν συνταχθῆ τὸ σχετικὸν ἱεροδικαστικὸν πρακτικόν, ἀνακοινώσατε εἰς αὐτοὺς ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ὑποβληθῶσιν εἰς ταιλαιπωρίας καὶ καταπιέσεις, ἀλλὰ θὰ τυχάνωσι καὶ οὗτοι τῆς ἰδίας προστασίας καὶ ὑπερασπίσεως ὡς καὶ οἱ ἄλλοι θραγιάδες τῆς νήσου, οἱ δεχθέντες τὴν ὑποτελείαν.

Ἐνεργήσατε συμφώνως πρὸς τὸ μπουγιουρλντί τοῦτο, ἀποφεύγοντες πᾶσαν ἀντίθετον ἐνέργειαν.

Τῆ 3 Ζηλαδὲ 1184⁴.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Κατὰ τὸν Παπαδοπετράκη, 141 κ.ε., ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ γράφηκε ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξιν τοῦ Δασκαλογιάννη, ποὺ βρισκόταν ἤδη στὰ χεῖρα

τοῦ Πασᾶ, καὶ στάλθηκε κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1770, μετὰ ἀπὸ τῆ σύσκεψις στὸν Πετρὸ τοῦ Ἀσκούφου. Ἡ χρονολογία ὁμῶς τοῦ ἐγγράφου ποὺ παραθέτει, ἢ ὑπογραφή τοῦ Πρωτόπαπα καὶ τὸ περιεχόμενο δημιουργοῦν ζωηρὰς ἀμφιβολίας γιὰ τὴ γνησιότητά του. Ἡ διαταγὴ τοῦ Πασᾶ ἔχει συνταχθεῖ ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸν τερματισμὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς ὄρους, νὰ παραδοθοῦν τὰ ὄπλα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν. Μεταξὺ ὁμῶς τοῦ Ὀκτωβρίου 1770 καὶ τοῦ Μαρτίου 1771 ἡ χρονικὴ ἀπόστασις εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἐξ ἄλλου, σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιον τὸν Παπαδοπετράκη, ὁ Πρωτόπαπας βρισκόταν καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος τοῦ Πασᾶ καὶ συνεπῶς δὲν μπορούσε νὰ ὑπογράψῃ τὸ ἐγγράφο ποὺ εἶχε συνταχθεῖ στὸν Πετρὸ τοῦ Ἀσκούφου. Ἐπιπλέον τὸ ἐγγράφο αὐτὸ δὲν κάνει λόγο γιὰ «ἀμνηστία», ὅπως ἀναφέρεται στὴ διαταγὴ τοῦ Πασᾶ.

²⁾ Οἱ Σφακιανοὶ ἐπλήρωσαν τὸν μικρότερο κεφαλικὸ φόρο. Ἰδὲς Σ τ α υ ρ ι ν ἰ δ η Ν., ἐφ. «Δράσις» Ἡρακλείου, 1939, ἔτος 8ον, φ. 2254-2257, 30|11-3|12. Τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Δύο ἐγγράφα ῥυθμιστικὰ τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης φορολογικοῦ συστήματος, «Κρητικά Χρονικά» Α' (1947), 88 κ.ἑ.

³⁾ Δὲν σώζεται.

⁴⁾ 18 Μαρτίου 1771.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

Τ Α Ε Γ Γ Ρ Α Φ Α Τ Ο Υ Π Α Π Α Δ Ο Π Ε Τ Ρ Α Κ Η

Στὴν «Ἱστορία τῶν Σφακιῶν» τοῦ Γρηγορίου Παπαδοπετράκη, στὸ κεφάλαιο ποὺ ἐξιστορεῖται τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Δασκαλογιάννη (Κεφάλαιον Γ', *Ἡ τὰ τελικὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ παράδοσις τοῦ Δ. Ἰωάννου*), δημοσιεύονται τρία ἐγγράφα (σελ. 140, 141, 142). Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Δασκαλογιάννη «Πρὸς τοὺς καπεταναίους τῶν Σφακιῶν» γραμμὴν ἀπὸ τὸν Δασκαλογιάννη σύμφωνα μὲ ὑποδείξεις τοῦ Πασᾶ, τὸ δεύτερο εἶναι καὶ πάλι ἐπιστολὴ τοῦ Δασκαλογιάννη στοὺς φίλους καὶ συμπολεμιστὰς του τῶν Σφακιῶν, καὶ τὸ τρίτο ἢ συνθηκολόγησις καὶ ὑποταγὴ τῶν Σφακιανῶν. Γιὰ τὰ ἐγγράφα αὐτὰ ὁ Παπαδοπετράκης γράφει: «Τὰς ἀλληλογραφίας ταύτας καὶ τινὰ ἄλλα ἐλάβομεν ἀπὸ ἀνέκδοτα τοῦ Ἰ. Πωλιουδάκη» (σελ. 142, ὑποσ. 1) [Ἰδὲς καὶ σελ. 120, ὑποσ. α': *Ἐξ αὐτοῦ—τοῦ Μανούσου Κούτσουπα—καὶ τοῦ Ἀ. Μοράκη καὶ ἄλλων, οὓς ἐφθάσαμεν, ἐμάθομεν πολλὰ τῆς περιστάσεως ἐκείνης· πολλὰ δὲ καὶ ἀπὸ συγχρόνους σημειώσεις, ἃς εὔρομεν παρὰ τῷ Ἰ. Πωλιουδάκη καὶ ἄλλοις*]. Τὰ πρῶτα δύο ὁμῶς ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία ἐγγράφα εἶναι ἀπίθανο νὰ εἶναι γνήσια, γιατί ἡ γλῶσσα τους δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδοπετράκη. Ἄν ὁ Παπαδοπετράκης εἶχε πραγματικὰ στὰ χεῖρα του τὰ ἐγγράφα αὐτά, δὲν νομίζω πὼς θὰ παρέλειπε νὰ τὰ δημοσιεύσει αὐτούσια, ὅπως ἔγινε γιὰ ἄλλα, καὶ μάλιστα μικρότερης σημασίας. Ἰδὲς π.χ. Ἰπιστολὴ τῶν Σφακιανῶν στὸν

Πασᾶ—σελ. 178—, Ἐπιστολή τοῦ Ἁ. Παναγιωτάκη στὸν Τσουρούνο-
 γλου—σελ. 197—, ἔγγραφο τοῦ Κυδωνίας Καλλινίκου—σελ. 276—,
 κλπ. Ἐπειδὴ ἀκόμη τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι χωρὶς χρονολογία καὶ
 ἐπειδὴ ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Παπαδοπετράκης ἀναφέρει ὅτι τὸ 1868 ἐχά-
 θηκαν πολλὰ πολύτιμα ἔγγραφα, εἶναι πιθανό, νομίζω, πὼς τὰ ἔγ-
 γραφα ἀναφέρονται ἀπλῶς ἀπὸ μνήμης, καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ἀπολύ-
 τως ἀξιόπιστα. Τὸ τρίτο ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ἀναφέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ
 Πρωτόπαπα, ἔχει συνταχθεῖ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1770 καὶ δὲν μιλάει
 γιὰ ἀμνηστία. Σὲ ἓνα παρόμοιο ἔγγραφο ἀναφέρεται καὶ ἡ Διαταγή
 τοῦ Πασᾶ τοῦ Μαρτίου 1771, πὸ δημοσιεύομε ἀπὸ τὸ Τ.Α.Η. (6^ο ἔγ-
 γραφ.). Ὁ Πρωτόπαπας ὅμως ἦταν στὰ χέρια τῶν Τούρκων ἀπὸ τὸν
 Ἰούνιον, τὸ ἔγγραφο τῆς παραδόσεως θὰ πρέπει νὰ ἔχει γραφεῖ στὶς
 ἀρχὲς τοῦ 1771 καὶ, ὅπως ἀναφέρει στὴ Διαταγή του ὁ Πασᾶς, μι-
 λοῦσε ρητὰ γιὰ ἀμνηστία—συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ πὸν δη-
 μοσιεύει ὁ Παπαδοπετράκης.

Μὲ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν ὑπάρχει ἡ πρόθεσις νὰ δειχθεῖ ὁ
 Παπαδοπετράκης πλαστογράφος. Μιὰ τέτοια κατηγορία γιὰ τὸν ἀγω-
 νιστὴ τοῦ 1866-69 θὰ ἦταν ἀπολύτως ἀνάρμοστη. Τὸ πιθανώτερον
 εἶναι πὼς ὁ Παπαδοπετράκης ἢ εἶχε διαβάσει παλαιότερα τὰ ἔγγραφα
 καὶ τὰ παρέθεσε ἀπὸ μνήμης στὴν «Ἱστορία» του, ἢ στηρίχτηκε σὲ
 ἀνεξακριβωτὲς γραπτὲς ἢ προφορικὰς παραδόσεις. Οὕτως ἢ ἄλλως
 ὅμως θὰ πρέπει ὁ Ἱστορικὸς νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ μὲ ἐπιφύλαξη.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ